

שכירת בתי הגויים משר העיר כדי שלא יבטל העירוב

רועי דובקין

הקדמה

חז"ל (ערובין סא ע"א) תיקנו שאת העירוב בחצר ששוכנים בה גויים או מחללי שבת בפרהסיא, יש לעשות רק לאחר ששכרו מהם את רשותם, במטרה למנוע מגורים סמוך אליהם, ומתוך כך למידה ממעשיהם הרעים (רמב"ם הל' ערובין פ"ב הל"ט). הדבר נכון גם לגבי שיתופי מבואות, ושיתוף העיר כולה. דא עקא, שלשכור את רשותם של אלו בעיר איננה ישימה ומעשית, מחמת מספרם הגדול. בדברי הפוסקים נידונה האפשרות לשכור משר העיר את בתי כל הדיירים בפעם אחת, על מנת להתגבר על בעיה זו. במאמרנו נדון בעז"ה כיצד ניתן לעשות זאת על פי ההלכה, והאם הדברים שנעשים כיום תואמים את דברי הפוסקים בעניין זה.

דברי המהר"ם מרוטנבורג

איתא במרדכי (ערובין פרק הדר סי' תקט) וז"ל: "פסק רבינו מאיר בשני יהודים הדרים בכרך אחד שאין די בזה שקונין רשות מן השר לערב, אלא צריכין לשכור מכל אחד כדאיתא בפירקין (ערובין עב ע"ב): האחין והשותפין הדרים בחצר: בזמן שהן אוכלין משל אביהם שהן מקבלי פרס אין צריכין לערב, אבל אוכלין משל עצמן אע"פ שדרים בבית אביהם צריכין לערב, אף כאן אע"פ שקנו רשות השר, הואיל שאינם מקבלים פרס מן השר, כלומר שאינם אוכלים משלו, צריכין לשכור מכל אחד ואחד, עכ"ל. ודבריו צריכים ביאור; מה הכוונה באומרו: "שקונין רשות מן השר לערב", דלכאורה ברור שהם לא צריכים לקבל רשות מן השר לערב, דמהיכי תיתי לומר כן. עוד יש לברר, האם בתי העיר שייכים לשר העיר. ובתשב"ץ (סי' עה) תלמידו של המהר"ם מובאים הדברים כך: "ואומר¹ שני יהודים הדרים בעיר אחת שאין די להם במה שקונים הרשות מן השר העיר לעשות עירוב, אלא צריכים לשכור מכל בית ובית שדרים שם גוים. אע"פ שכל הבתים של השר הם, הואיל ואינם אוכלים פרס הימנו (פ' שאינם אוכלים משלו) צריכים לשכור מכאן"א (כדאמ' בעירובין בפרק הדר האחין (והשותפין) הדרים

1. המהר"ם.

בחצר בזמן שאוכלים משל אביהם שהם מקבלים פרס אין צריכין לערב. אבל אם אוכלים משל עצמם צריכים לערב), "ע"ל. ונראה מדבריו שהבתים הם של המושל הגוי, והיהודים שוכרים ממנו את הרשות על כל הבתים כדי שיתאפשר להם לערב ביניהם, ואף על פי כן אין זה מועיל, מפני שאינם ניזונים ישירות מהשר.

הבנת ראייתו של המהר"ם

במשנה (ערובין שם) נאמר: "האחין שהיו אוכלין על שלחן אביהם וישנים בבתיהם צריכין עירוב לכל אחד ואחד לפיכך אם שכח אחד מהם ולא עירב מבטל את רשותו", ע"כ. ונחלקו האמוראים מתי נחשבת דירתו של אדם דירה לאסור על חבריו טלטול בחצר, כאשר לא עירב עמהם. רב סבר שמקום מאכלו של אדם קובע, ושמואל סבר שמקום הלינה קובע. וממשנה זו הקשתה הגמרא (שם) על רב, שמוכח ממנה לכאורה שמקום הלינה גורם, שהרי הסיבה שהצריכו עירוב לכל אחד ואחד היא, משום שהם לא לנים בבית אביהם אלא בבתיהם, וזה כדעת שמואל, שמקום הלינה גורם, כי אליבא דרב היה מספיק עירוב אחד לכל האחים, כיון שאוכלים אצל אביהם. ותרץ רב שמדובר באחים מקבלי פרס, ופירש רש"י וז"ל: "במקבלי פרס. הוצאה מבית אביהם ואין אוכלין על שולחנו ממש", ע"ל. דהיינו שהם מקבלים כסף מאביהם ובכסף זה קונים את מאכלם, אבל אינם אוכלים אצל אביהם ממש אלא בבתיהם ולכן הם חלקו רשות לעצמם, וממילא אין ראייה לדעת שמואל. ובהמשך המשנה נאמר: "אימתי בזמן שמוליכין עירובן במקום אחר אבל אם היה עירוב בא אצלן או שאין עמהן דירין בחצר אינן צריכין לערב", ע"כ. ומבואר שכאשר אין עמהם דיירים נוספים בחצר אינם צריכים לערב, ואליבא דרב נראה שהם נחשבים כבית אחד, כיון שהם מקבלי פרס מאביהם, וזה מה שמאחד ביניהם². ומזה הסיק המהר"ם שקבלת פרס יוצרת שותפות, שהופכת את כל אנשי העיר לרשות אחת, ורק אז מתאפשר לשכור משר העיר את כל הדירות שבעיר בפעם אחת.

קושי בדברי המהר"ם

אמנם יש להקשות, שלכאורה אינה מובנת ראייתו. הרי במשנה לא הוזכר כלל דין שכירות מגוי, כל מה שנאמר במשנה הוא, שאם הבנים אוכלים משל

2. אמנם כאשר יש איתם אנשים אחרים בחצר, צריכים לערב: "דמגו דהני (אחרים) אסרי הני (האחים) נמי אסרי" (שם עג ע"א).

אביהם, אין הם צריכים לערב ביניהם. מה הדין במקרה שיהיו שם גויים, אינו מבואר במשנה, ולא מובן מה הוכיח המהר"ם משם, דשמה דיני שכירות מגוי הם שונים, ולא צריך קבלת פרס בשביל לשכור משר העיר.

תירוצי האבקת רוכל והקשיים שבהם

ובשור"ת אבקת רוכל (סימן מז)³ תרץ שהמשנה עוסקת במקרה שיש עמהם גויים בחצר, ומתחדש שכאשר אין הם מקבלים פרס מאביהם, הם צריכים 'לערב', דהיינו לערב בינם לבין עצמם, וגם לשכור מכל גוי וגוי שבחצר, וזו בדיוק המציאות שעליה דיבר המהר"ם. אמנם כבר האבקת רוכל בדבריו שם עמד על כך שלא מבואר במשנה שהחצר של האב, וגם האוקימתא שיש עמהם דיירים גויים חסרה מן הספר, וגם הלשון 'לערב' מתפרשת בדוחק גדול לפי הסבר זה. ולכן כתב וז"ל: "הכלל שראית הר"מ ממתני' לשלא נקנה רשות מן השר חלושה וחלושה⁴, וגם הר"מ ראה וידע כל זה, אלא שסברתו היא שאין קונין רשות מן השר ובקש ראה דרך אסמכתא בעלמא", עכ"ל. אולם נראה שקשה לקבל את דבריו, כי פשטות לשונו של המהר"ם מורה שהוא כן ראה במשנה ראה אמיתית לדבריו.

יישוב הקושיה והקושי המתעורר בעקבות כך

אלא שע"כ צריכים לומר, שהמהר"ם הבין את המשנה כפשטה, אלא שהוא למד ממנה עיקרון כללי בהלכות ערובין. וכפי שהתבאר לעיל קבלת פרס יוצרת מעין מציאות של התאחדות, ומציאות זאת מאפשרת שהאחים הנמצאים לבד בחצר, אינם צריכים לערב בינם לבין עצמם. והבין המהר"ם, שהוא הדין לעניין שכירות מגוי, שרק במציאות דומה יש אפשרות לשכור משר העיר את כל בתי העיר בפעם אחת. אמנם הבנה זו מעוררת קושי אחר בדבריו, כי מה שמאחד לכאורה בין כל בתי העיר הוא, עצם העובדה שכל בתי העיר שייכים לשר העיר, ולא היה צורך להזדקק לקבלת פרס לשם יצירת התאחדות זו.

3. התשובה נכתבה ע"י ר' יצחק בנו של הבית יוסף.

4. אולי צ"ל קלושה.

יישוב הקושיה

אמנם נראה שהוא הבין שהמשנה עוסקת במקרה שבתי החצר שייכים לאב⁵, ועובדה זו אינה מספקת בכדי לאחד את כולם, וצריך שכל האחים יזונו מהאב, ורק אז נוצרת ביניהם שותפות שמאפשרת אי הזדקקות לעירוב. והוא הדין בנידון של המהר"ם, שאף על פי שכל הבתים שייכים לשר העיר, אין זה מאפשר לשכור את כל דירות העיר בפעם אחת עד שתהיה אכילה משותפת משלחנו של שר העיר, וכל עוד היא לא קיימת, אנו רואים את הבתים כנפרדים זה מזה, וצריך לשכור מכל גוי וגוי שבעיר בנפרד.

קושיית הב"י

אמנם כבר הקשה הב"י (או"ח סי' שצא ד"ה ומ"ש רבינו) על דברי המהר"ם, שאינו מובן מה גרע שר העיר ממשכיר דעלמא, שקיימא לן שיכולים לשכור ממנו את רשותו, במידה והוא יכול לסלק את השוכר בימי שכירותו, וגם אם אין הוא יכול לסלקו, ויש לו רשות להניח כליו בביתו בזמן השכירות, יש אפשרות לשכור ממנו. ואם כן קשה מדוע בנידונו של המהר"ם צריך קבלת פרס משר העיר, תיפוק ליה שהוא נחשב כמשכיר ומטעם זה אפשר לשכור ממנו. וגם אם אין הבתים שלו והוא יכול להניח שם את כליו ואת אנשי מלחמתו אפשר לשכור ממנו⁶. ולכן העמיד הב"י את דברי המהר"ם שמדובר בשר שאין הבתים שלו וגם אין לו רשות להניח בהם את כליו מלבד בשעת מלחמה, ורק בו נאמר שצריך קבלת פרס. אמנם לכאורה הבנה זו קשה בדברי המהר"ם, ורואים שהוא דיבר במפורש על שר העיר שהבתים שלו, ואעפ"כ כתב את מה שכתב. וגם בדברי הטור (שם) שגם אותו פירש כך הב"י, נראה שקשה לומר כן, כי הוא סתם ולא פירש באיזו מציאות של שר עיר מדובר.

תירוצי הב"ח

והב"ח לא קיבל את האוקימתא של הב"י (שם ד"ה ומ"ש ואין מספיק), וכתב שמדובר על שר שהעיר שלו, ואנשי העיר בנו בתים על קרקעו ונותנין לו מס הקצוב בכל שנה; או שמדובר בשר שקנה משר אחר, ובתי העיר כולם שלו

5. כן נראה מלשון המהר"ם שהובא במרדכי, שכן הוא כותב: "אבל אוכלין משל עצמן אע"פ שדרים בבית אביהם צריכין לערב", עכ"ל.

6. לקמן נראה שכך הבין הב"י בדברי הרשב"א, ויתבאר שיש קושי בדבריו.

ואנשיה דרים בשלו. ויש להעיר שמלשון המהר"ם שהובא בתשב"ץ משמע יותר שהבתים שייכים לשר העיר כאפשרות השנייה.

ובהמשך דבריו יישב הב"ח את קושיית הב"י בשני אופנים: בתרוצו הראשון כתב, שאע"פ ששר העיר יכול להניח את כליו, אין זה מדינא דמלכותא, אלא מפני היראה או האהבה או שזה נעשה פעמים מועטות, ולכן אנשי העיר אינם מקפידים בכך. ובתרוצו השני כתב שיש הבדל בין אדם שהוא בעל הבית ואז מהני תפיסת ידו, כיון שבתפיסתו הוא מראה שהבית עדיין שייך לו, אבל בשר שאין הבתים שלו אלא יש עליהן חוק קבוע לא מהני תפיסת ידו. אמנם על תרוצו הראשון יש להקשות שלא מובן לכאורה מה זה משנה מה הסיבה שלשמה מונחים כליו או שאין זה דבר קבוע, סוף סוף הוא יכול להניח שם כליו, והוא עושה כן, וזה מוכיח שיש לו שייכות למקום הזה, וזה מספיק בשביל שיוכלו לשכור ממנו. ועוד, שלפי הסברו השני⁷ זהו ביתו, אם כן לכאורה אין צורך להגיע לעניין של הנחת הכלים בבית, אלא רק לשאלה אם הוא יכול לסלק משם את הדייר, ולכאורה ברור שיש מקרים שהוא יכול לסלק אותו, אם כן לא ברור מדוע אי אפשר לשכור ממנו. ועל תרוצו השני קשה, כיון שהוא בנוי לכאורה על הסברו הראשון.

יישוב קושיית הב"י

אמנם נראה שאחרי שקבענו שכל בית ובית עומד לעצמו, אין אפשרות לשכור משר העיר בפעם אחת. בשלמא אם היה מדובר במקרה שגוי השכיר לגוי את ביתו, באמת אפשר לשכור מהגוי הראשון, כיון שצריך לשכור רק מרשות אחת, אבל כאן, שכל בית ובית נחשב כרשות בפני עצמה, יש לשכור מכל בית ובית.

דברי הרשב"א

איתא בשו"ת הרשב"א (מיוחסות סי' ריח, וכן בח"א סי' תרכו) וז"ל: "עוד שאלת, אם יספיק להם שישכרו כל הבתים מן הפרש שהוא אדון על בני הכפר ונותנים לו חק ידוע בכל שנה מן הבתים, או שמא לא יספיק כל השכירות אלא מן הדירים שם. תשובה: כל היכא דמצי הפרש לסלוקינהו מצי לאוגורי, כל היכא דלא מצי לסלוקינהו לא מצי לאוגורי. דאמר התם (ערובין סה ע"ב): 'רשב"ל ותלמידי ר'

7. לעיל, לגבי השאלה על איזה שר עיר מדובר.

חנינא איקלעו לפונדק. לא הוה שוכר, והוה משכיר. אמרו: מהו למיגר מיניה? כל היכא דלא מצי מסלק ליה לא תבעי לך, דהא לא מצי מסלק ליה. כי תבעי לך היכא דמצי מסלק ליה, מאי? כיון דמצי מסלק ליה אגרינן מיניה, או דילמא השתא מיהא לא סלקיה? א"ל ר"ל: נשכור, וכשנלך אצל רבותינו שבדרום נשאל להם. אתו שיילו לרבי אפס. א"ל: יפה עשיתם ששכרתם. אלמא משכיר כל היכא דלא מצי מסלק ליה לשוכר לא מצי לאוגורי'. וכ"ש הפרש, שנותן הבתים למס עולם, שאינו יכול להשכיר. ומגרע גרע לגבי הא משכירו ולקיטו⁸, דשכירו ולקיטו עשאוהו כשלוחו, אבל בעלמא כל שהדיורים⁹ יכולים להוציא השוכרים מהבתים, אין אותו שכירות מועיל כלום. דגרסינן בירושלמי (ערובין פ"ו ה"ד): מהו לשכור רשות מהפנדק? פירוש מבעל הפונדק, ששכרו כבר לדיורין. רבי חנינא ור' יונתן סלקו לחמתא דגרדין. אמר: נמתין עד שיבואו זקני דרום לכאן. אתא ר' פס דרומא, ושיילי ליה, ושרא לון. שמע ר"ל. וכי מאחר שהגוי בא ומוציאה (ומוציאנו¹⁰), לא עשינו כלום. פירוש: הגוי שכבר קדם שכר (ושכר) מן הפנדק. שמעון ברבי (בר אבא) ור' יוחנן אמרו: ומעתה אין בתינו שלנו. פירוש: שהפרסיים היו נכנסים בבתיהם ע"כ ודרים שם עמהם. ר' יוסתאי בר' סימון בשם ר' בייתוס אומר: אין בתינו שלנו לדור עמנו. לצאת, אין מוציאין אותנו. ופונדקי המוציאים אותנו (היו מוציאין). פירוש: שלא היו אונסים הישראלים בע"כ (בעלי בתים) לצאת לגמרי מן הבתים, אלא שדרים שם עמהם. אבל מי שכבר שכר מן הפונדק, הוא יכול להוציא השוכר האחרון מן הבתים, ולפיכך אין שכירותו כלום, עכ"ל. ונראה מדבריו שרק אם הגוי המשכיר יכול לסלק את השוכר, אפשר לשכור ממנו את רשותו, ולכן אי אפשר לשכור מהפרש, כיון שאין ביכולתו לסלק את אנשי הכפר מבתיהם, כיון שהוא נותן להם את הבתים למס עולם.

עוד כתב הרשב"א במקום אחר (ח"ה סי' ד)¹¹ שגם אם השלטון יכול להוציא את האנשים בכח הזרוע אין זה מועיל, וז"ל: "נראה לי ברור שאין שוכרין מן הגזבר, דאין דאמרינן וכו' לסלקו, שלא מן הדין, אלא בדין שהקרקע אינה נגזלת, ושל בעלים היא ולא של גזלן. והתם נמי בפ' הדר ל"ג כל היכא דמסלק ליה בזוזי

8. שניתן לשכור מהם את רשותו של מעבידם הגוי.

9. שוכרי הבתים.

10. כך כתוב בח"א, וכן הם יתר הסוגריים המובאים להלן.

11. הוא נשאל שם האם יכולים לשכור את בתי העיר מגזבר העיר אע"פ שאין גזבר העיר יכול לסלקם מן הדין קודם הזמן שקבוע להם, אבל עכ"פ יכול לסלקם בעל כרחם.

אלא כל היכא דמצי מסלק ליה כלומר דהגיע זמן השכירות, או שאינו שוכר לזמן, אלא כל זמן שירצה לסלקו יסלקנו, וכל שהשכיר אצל אחרים אין לך סילוק גדול מזה. אבל כל שאינו יכול לסלקו עד שיתן לו דמים, אין שוכרין ממנו, דמ"מ עדיין לא נסתלק, ועיקר שוכר הוא. וכ"ש שהגזבר אינו רשאי לסלקו בזרוע, דמוראת מלכות עליו, ולא שאנו צריכין לך. אלא אפילו מן המלך בעצמו אין שוכרין, דדינא דמלכותא דינא. וגזלנותא, לאו דינא, עכ"ל.

קושי גדול בדברי הרשב"א

אמנם לכאורה יש סתירה בדבריו. הרשב"א סבר שגם כאשר אין המשכיר יכול לסלק את השוכר בתוך זמן שכירותו אבל יש לו כלים בתוך ביתו של השוכר, או שיש לו אפשרות לשים שם את כליו, יש אפשרות לשכור את הבית ממנו. שכן הוא כתב (עבודת הקודש בית נתיבות, שער ד אות קיד) וז"ל: "ויראה לי שאם היה למשכיר במה שהשכיר שום תפיסת יד שהיו לו שם קצת כלים או אפילו אין לו אלא שיש לו רשות להניח שם שום כלים, שוכרין אפילו מן המשכיר, שאינו גרוע משכירו ולקיטו", עכ"ל. וכן כתב שם (אות רי-ריא) לגבי יהודים שנמצאים בספינה עם גויים וז"ל: "אניות גדולות שמחלקין אותן לחדרים והשוכרים זה אוכל בחדרו וזה אוכל בחדרו, ושני ישראלים מוחלקין במקום פתן הולכין בספינה וכו'. והנכרים אוסרין עליהן ואפילו ערבו שאין עירוב וביטול במקום גוי. ומה תקנתן, ישכרו מבעל הספינה קודם שיחלקו מקומות ידועים לשוכרים, שיוכלו לטלטל בכל הספינה, ואם לא שכרו כן קודם שיחלקו מקומות לשוכרים אין שוכרין מבעל הספינה, שהעיקר השוכר כמו שביארנו. ואם יש רשות לבעל הספינה להניח כלים באיזה מקום שירצה ואפילו במה שהשכיר, שוכרין ממנו ואין צריכין לשכור מן השוכרים אלא מבעל הספינה כדרך ששוכרין מן השכיר והלקיט", עכ"ל. ולפי זה לכאורה היה צריך הרשב"א להתנות את הדברים בכך שאין לפרש כלים בבתי הכפר ושאין לו אפשרות להניח שם כליו, ולמה לא כתב כן. ואת אותה קושיה יש להקשות גם על מה שכתב במקור השני, שכן גם שם הוא טען שהכל תלוי בשאלה האם יכול לסלק את השוכר אם לאו. ולא עוד אלא שמבואר שם בדבריו, שגם מהמלך עצמו אי אפשר לשכור את הבתים, והמלך בודאי יכול להניח את כליו בבתי נתיניו, וצ"ע.

הריב"ש ראה בדברי הרשב"א סניף להקל

ואכן כתב הריב"ש (סי' תכז) שכאשר שר העיר יכול להניח כליו בבתי העיר¹² הוא לא גרע משכירו ולקיטו של בעל הבית, ואפשר לשכור ממנו, ודבריו נסמכים על דברי הרשב"א הנ"ל¹³. וז"ל: "וא"כ בנדון זה י"ל שכיון שדבר ידוע שהאדון¹⁴ יכול להניח כלים בבתי אנשיו ואין מוחה בידו ואין זה שלא כדין שכן נהגו, לא גרע משכירו ולקיטו ויכול להשכיר הרשות וכו', בזה יש לדון להקל בענין זה שיוכל האדון להשכיר רשות הגוים, והממונה שלו כמוהו, שהרי גם הממונה יוכל מטעמו להניח כלי האדון בביתם. וא"כ חזר הוא להיות בעד האדון ומטעמו כשכירו ולקיטו של כל אר"א, עכ"ל.

הבנת הריב"ש בדעת הרשב"א והקושי שבה

והריב"ש (שם) מכח קושיה זו העמיד את דברי הרשב"א בדומה למה שהבין בדעת המהר"ם, וטען שאם היה מדובר בשר שמנהיג את אנשי העיר ומשפטיה נחתכים על פיו, שודאי יכול גם להניח את אנשי מלחמתו וכליהם בבתי אנשים, ודאי היו יכולים לשכור ממנו. וע"ש שהוכיח כן מלשון השואל, שלא שאל סתם על פרש העיר, אלא על פרש העיר שנוטל מס מאנשי העיר, ואם הדין נכון בכל מושל לא היה לו להאריך בתיאור פרש העיר הזה. אמנם לכאורה קשה לקבל את דבריו. כבר ראינו לעיל שאפילו מהמלך עצמו אי אפשר לשכור, למרות שחוקי המלכות נחתכים על פיו. ומה שהוכיח מלשון השואל אינה ראייה, כיון שסוף סוף זאת הייתה המציאות, והדיוק בלשון השאלה הוא משמעותי, כי באמת ישנה משמעות אמיתית מה רשותו של השר בבתיהם של אנשי העיר, וכפי שרואים בתשובה, שאכן יש לכך השלכה, שכיון שאינו משכיר להם לזמן קצוב, אלא נותן להם את הבתים למס עולם, אי אפשר לשכור ממנו.

יישוב הקושיה

הריב"ש (סי' שפב ד"ה ומשמע) טען בדעת הרשב"א (שם אות קיד) שגם מאדם אחר, שאינו בעל הבית ויש לו זכות להניח את כליו ברשות הגוי, אפשר לשכור את

12. נראה בדבריו שהוא מדבר גם על מציאות שהבתים אינם שייכים לממונה על העיר.

13. הוא נשאל בנידון דומה לנידון דהרשב"א לגבי מנהגה של עיר לשכור מהממונה על העיר, ולאחר שכתב שהממונה על העיר אינו יכול להשכיר בתי הגוים כיון שאין לו רשות לסלקם

משם, כתב שיש ללמד זכות על מנהגם לשכור מהממונה.

14. הכוונה למלך שמינה מושל על העיר ליקח מס ממנה.

הרשות. וטען הב"י שאע"פ שהרשב"א נקט את הדוגמא של משכיר, אין זה אלא מפני שזה הוא הדבר השכיח, כי דרכם של השוכרים להתיר לבעלי הבתים להניח את כליהם בבתיהם. אמנם נראה שקשה לקבל את טענתו של הב"י, ונראה שהרשב"א דיבר דווקא על משכיר, ולא על סתם אדם, כיון שאליבא דאמת זהו ביתו של אותו אדם, והעובדה שיש לו רשות להניח שם את כליו מראה בעליל, שעדיין יש לו דריסת רגל בביתו ואין הוא מסולק משם לגמרי. אבל אדם אחר אין זה ביתו, והעובדה שיש לו רשות להניח שם את כליו לא יכולה לשנות זאת¹⁵.

והשתא דאתינן להכי, נראה שאע"פ שהמלך או הפרש יכולים להניח את כליהם ואנשי מלחמתם בבתי האנשים, אין זה מועיל, ואי אפשר לשכור מהם. כי הבתים אינם שלהם באמת, אלא שייכים לנתיניהם, כל עוד הם משלמים את מסיהם כדון, וזה מעין מה שכתב הרמב"ם (הל' גזלה פ"ה ה"ב) וז"ל: "וכן מלך שהשים מס על בני העיר או על כל איש ואיש דבר קצוב משנה לשנה, או על כל שדה ושדה דבר קצוב, או שגזר שכל מי שיעבר על דבר זה ילקחו כל נכסיו לבית המלך וכו' אינו גוזל, וישראל שגבה אותן למלך אינו בחזקת גזלן, עכ"ל. ולכן כל הדיון של הרשב"א היה סביב השאלה האם יכול הפרש או המלך לסלק את בעל הבית מביתו, ומכיון שאין להם את אפשרות לעשות זאת מבחינה חוקית, לא ניתן לשכור מהם.

ולכן נראה בדעת הרשב"א שכל עוד אין השכרה של הבית באופנים הרגילים, אין אפשרות לשכור את הבתים משר העיר ודומיו. ובסתמא דמילתא נראה שאין זו המציאות בדרך כלל.

על פי הריב"ש והרשב"א אפשר לשכור את מבואות העיר משר העיר

כתב הריב"ש (שם) וז"ל: "עוד יש טעם אחר להתיר קניית הרשות מן האדון, כי ידוע שדרך הרבים היא לעולם לאדון לשנותה כמו שירצה ולתת לבעלי הבתים דרך מצד אחר. א"כ הרי יכול לסלק הגוים מן המבוי, ר"ל מן הדרך ההוא, וכיון שיכול לסלקם הרי יכול להקנות הרשות כמו שאמר רבי אפס יפה עשיתם ששכרתם. אלא שטעם זה לא יספיק להכניס ולהוציא מן המבוי לבתי הגוים, כיון שאין אנו מתירין אלא מפני רשות האדון במבוי, ולא בבתים הפתוחים לו, דהו"ל כבטול רשות חצרו ורשות ביתו לא ביטל. אבל מבתי היהודים למבוי

15. וזה דלא כריב"ש דלעיל.

מותרין הם כיון שקנו רשות ממי שהדרכים שלו, ויכול לסלק בני המבוי מן הדרך ההוא ולתת להם דרך מצד אחר", עכ"ל. וכן נראה שפסק גם הרשב"א, שכן הוא כתב (ח"ה סי' ו) וז"ל: "ולענין ששאלתם מגזבר המלך הדר בשכונתכם כדי להתיר את מבואות השכונה על ידי השכירות, ונסתפק לכם אם אתם צריכים לשכור בכל פעם שיתחלף הגזבר אם לא. תשובה. מסתברא לי שאין אתם צריכים, אלא כל ששכרתם ממנו לשנה או שתים או יותר, אע"פ שנתחלף הגזבר מותרים אתם באותו שכירות ראשון ששכרתם ממנו, לפי שגזבר המלך כמלך והשוכר ממנו כשוכר מהמלך והשכירות נופלת יהיה לכיס המלך וכו", עכ"ל. ונראה שההבדל בין מה שכתב כאן לבין מה שכתב במקומות האחרים הוא, שמבואות העיר אכן שייכים למלכות, ולכן אפשר לשכור אותם, אבל בתי הגויים וחצרותיהם לא, ולכן פסק שם הרשב"א שצריך לשכור מכל בית ובית¹⁶.

דברי המאירי

והמאירי (ערובין ס"ה ע"ב ד"ה ריש לקיש) כתב וז"ל: "ואסיקנא דמי שרוצה לשכור רשות של נכרי האוסר בחצר או במבוי, ואותו נכרי אינו עומד בבית שלו אלא ששכרו מגוי חברו, אם השוכר והמשכיר לפנינו אין ספק ששוכרים מהשוכר, ולא עוד אלא אפילו היה המשכיר [יכול] לסלק השוכר אפ"ה שוכרין מהשוכר, שעיקר הבית של השוכר הוא¹⁷. ואם אין השוכר לפנינו, או שהוא לפנינו ואינו רוצה להשכיר לנו רשותו, שוכרים מהמשכיר. ודוקא שיכול לסלקו קודם זמנו, או מחמת תנאי שהתנה עמו או ממנהג מדינה, אבל אם אין יכול לסלק את השוכר, אין שכירותו כלום", עכ"ל. ובהמשך דבריו מביא את דברי הרשב"א שגם אם אינו יכול לסלקו, ויש לו תפיסת יד בבית השוכר, יכול לשכור מהמשכיר. ונראה ברור בדעתו שאי אפשר ללכת לשכור משר העיר כברירת מחדל ראשונה, אלא רק אחרי שהיה נסיון לשכור מאנשי העיר ונסיון זה לא צלח¹⁸.

16. וכן חילק גם הב"ח (שם).

17. ונראה שההגיון הוא, שתקנת חז"ל הייתה להקשות על הדייר היהודי, כי מן הסתם הגוי יסרב להשכיר. וזה שייך יותר אצל השוכר מאשר אצל המשכיר, מפני שהשוכר משתמש כעת בבית זה.

18. והיה אפשר לומר שהמאירי לא התייחס לנידון של שר העיר, ולכן לא ניתן לדעת מה דעתו, וייתכן שהיה אומר שניתן לשכור ממנו, כיון שאין אפשרות אחרת במקום שיש בו הרבה אנשים, כמו במקרה של עיר. אבל נראה שקשה לומר כן, כי טענת אי אפשר לא שייכת

כך נראה גם ברמב"ם

ונראה שזו היא גם דעת הרמב"ם, שכן הוא כתב (ערובין פ"ב ה"ד) וז"ל: "גוי שהשכיר מגוי: אם אין הראשון יכול להוציא הגוי השני עד שישלים זמן שכירותו - שוכרין מזה הגוי השני, שהרי נכנס תחת הבעלים; ואם יש רשות לראשון להוציא את הגוי השוכר ממנו בכל עת שירצה - אם לא היה השני עומד, ושכרו הישראלים מן הראשון, הרי אלו מותרין", עכ"ל. ומכך שכתב "אם לא היה השני עומד", נראה שאפשר לשכור מהמשכיר רק אם השוכר אינו נמצא לפנינו. אמנם הב"י (שם ד"ה ומ"ש לא נשאר לו) דחה ראייה זו, וכתב שהרמב"ם תפס לשון הגמרא, ושאינן שום סברה לומר שלא יועיל הדבר כאשר השוכר שם. וגם לשונו של רבי אפס "יפה עשיתם ששכרתם", מורה שהדבר הוא לכתחילה ואין לחלק בין אם השוכר שם לבין אם אינו שם. אמנם מה שקשה על הרמב"ם לכאורה קשה גם על הגמרא עצמה, למה באמת הגמרא הביאה זאת בצורה זו. וע"כ הטעם הוא כפי שכתב המאירי, שהבית כרגע נמצא אצל השוכר ולכן צריך לשכור דוקא ממנו, ולכן רק במציאות שאי אפשר אחרת, שוכרים מהמשכיר. וגם מה שהביא מלשונו של רבי אפס אינו קשה, כיון שהם היו במציאות של דיעבד, ובמציאות כזאת כך אכן ראוי לעשות.

סיכום הדעות

לסיכום: לדעת מהר"ם אי אפשר לשכור משר העיר, אלא אא"כ בני העיר מקבלים את מזונותיהם ממנו. לדעת הרשב"א אפשר לשכור רק אם מתקיימים גדרי שכירות במובנם הרגיל, ואז אפשר לשכור משר העיר גם אם יש לו רק אפשרות להניח את כליו בבתי העיר; והריב"ש כתב בדעתו שאין צורך שהבתים יהיו של שר העיר, ודי בכך שהוא יכול את להניח כליו בבתי אנשי העיר ואין מוחה בידו על כך, ואז אפשר לשכור ממנו. וכן נראה בדעת הרשב"א והריב"ש, שאפשר לשכור את מבואות העיר משר העיר כדי להתיר לטלטל מבתי היהודים למבואות. ובדעת המאירי והרמב"ם נראה שכל עוד לא היה נסיון לשכור מאנשי העיר עצמם, אי אפשר לשכור משר העיר.

בהקשר לתקנה זו של חז"ל. כי מטרתה של התקנה הייתה שאכן האדם יגיע לשוקת שבורה זו, ויימנע מלגור בסמוך לגויים או כופרים.

האבקה רוכל ענה על השאלה מדוע היתר שר העיר אינו מופיע בגמרא ובחלק מהפוסקים

ובשו"ת אבקה רוכל (שם) שאל מדוע היתר של שר העיר לא מופיע בגמרא ובחלק מהפוסקים, ובפשטות מה שמופיע בגמרא הוא, שצריך לשכור מכל אחד ואחד, ולכאורה הוא הדין בעיר, שהרי מדמים את כל דיני העיר לחצר ומבוי. וענה שהגמרא דיברה על שכירות מבני החצר, ולא טרחה לדבר על שכירות משר העיר כיון שהעקרונות שקיימים בבני החצר הם אותן עקרונות שיהיו לגבי שר העיר, ולא קשה עצם העובדה שהבתים אינם שלו, שהרי סוף סוף הוא יכול להניח שם כליו. ויש להעיר שע"פ מה שראינו לעיל אין זה אלא לשיטת הריב"ש בלבד.

עוד טען שאין למדים מאפשר לאי אפשר, שבחצר אפשר לקנות הרשות מבעל החצר, אבל במדינה אי אפשר לקנות מאלף בעלי בתים. ועוד, ששכירות מכל בית ובית איננה אפשרית בעיר מפני שאוכלוסיית העיר משתנה כל הזמן. ועוד, ששר העיר והמלך לא ירצו לעשות כן מחמת שיחששו שבכך יאבדו נכסיהם. ועוד טען שחכמים רצו לדבר בדבר שכולל את כל העיירות והמחוזות, ולא בכל מקום יש את המציאות של מלך ושר העיר, ולכן דיברו על שכירות ישירה מבעלי הבתים בלבד. והנה הטענה שאין דנין אפשר משאי אפשר (על שלוש ההתפרטויות שלה) לכאורה קשה, מפני שהסיבה שחכמים תיקנו לשכור את בתי הגויים, היא כדי שיהודים לא יגורו בשכנותם, דהיינו שחכמים רצו 'להקשות עלינו את החיים', ואם כן לא שייך לומר אין דנין אפשר משאי אפשר, דאדרבה חז"ל רצו שאדם יגיע לשוקת השבורה הזו, ולכל הבעיות הנ"ל, כדי שלא ישב ביחד עם גויים. ומה שכתב שחז"ל רצו לדבר על מקרים שקורים תמיד, לכאורה אינו מובן, שהרי סוף סוף המציאות הזו שייכת בהרבה מאוד מקרים, והיה צריך להזכירה בצורה כלשהי.

המנוחת אהבה מביא אחד מחכמי תימן שקרא תגר על תיקון העירוב בערים ובמושבים בימינו

המנוחת אהבה (ח"ג פכ"ז הערה 168) מביא שהרב זכריה שרעבי ז"ל כתב בספרו יבא שילה (קונטרס תוכחת מגולה) לצאת נגד המנהג שנהגו בא"י בזה"ז לתקן ערים ומושבים ע"י צורות פתחים המקיפות אותם. ואחת מטענותיו היתה מצד שדרים

יהודים מחללי שבת בפרהסיא¹⁹ בערים ובמושבים, וצריך לשכור מהם רשותם, ואין עושים כן בזמננו. ולשכור רשותם משר העיר שכתב השו"ע (סי' שצא ס"א) אי אפשר בזמננו, שהרי אין רשות בזה"ז לשר לצוות על התושבים להתפנות מבתיהם.

המנו"א מיישב את המנהג

וכתב על זה המנו"א וז"ל: "הנה הרבנות בכל עיר ומושב שוכרת את רשות בני העיר והמושב משר הביטחון ומפקד הג"א, ויש להם ע"מ שיסמוכו. שאע"פ שאין בזמננו כח אפי' לראש הממשלה לסלק דייר מביתו ללא צו של בית המשפט, מ"מ מבואר בב"י (סי' שצא) שאם יש לשר העיר רשות להשתמש בבתי בני העיר בשעת מלחמה להושיב בהם אנשיו וכלי מלחמתם ללא בקשת רשות בני העיר, אז מספיק לשכור רשות בני העיר משר העיר וכו'. וא"כ גם בזמננו הרי יש לשר הבטחון ולמפקד כוחות הג"א סמכות לחייב את אזרחי המדינה לאכסן בבתיים ציוד צבאי מכח תקנות חרום, וא"כ אפשר לשכור מהם את רשות הבתים של אזרחי המדינה", עכ"ל.

קושיית המנו"א על עצמו

אמנם הקשה על עצמו, ממה שכתוב בשו"ת חכם צבי (סי' ו), שם מבואר לכאורה שאין אפשרות לשכור מהמלכות אלא בשעת מלחמה, אבל שלא בשעת מלחמה מאיזה טעם תועיל השכירות באותו זמן, שהרי אין לו רשות להניח שם כליו באותו זמן, ולכן כתב החכם צבי שע"כ צריך שלשר תהיה אפשרות לעורר מלחמות ומדנים בכל עת, שאז יש לו רשות להניח שם כליו בכל עת שירצה. ולפ"ז הקשה המנו"א על עצמו, שלכאורה שר הביטחון ומפקד הג"א אינם יכולים לעשות כן. ותרץ המנו"א שאעפ"כ, כיון שיש להם אפשרות לעשות תרגילי אימון למלחמה ושעת חירום, ובמסגרת תרגילי אימון אלו יכולים הם לחייב את האזרחים לאכסן בבתיים חיילים וציוד צבאי, ואף שבמציאות אין הדבר שכיח כל כך, מ"מ כיון שניתן לעשות כן, הו"ל שפיר כשכירו ולקיטו. אלא שכתב בעצמו (שם הערה 173) שקשה לסמוך על זה מפני שבזמננו כמעט ולא משתמשים בתקנות לשעת חירום ובפועל אין לשר הבטחון ומפקד הג"א דין של שר העיר ששוכרים ממנו רשות בני העיר.

19. יש להוסיף שבמקומות רבים לצערנו יש גם גויים רבים.

מסקנה על פי הדברים שהתבארו לעיל

על פי הדברים שכתבנו לעיל נראה, שבאמת קשה לסמוך על ההיתר הזה, מפני שרק על פי הריב"ש יש אפשרות לשכור משר העיר אע"פ שהוא לא יכול לסלק את הדיירים; וגם לשיטתו צריך שתהיה לו אפשרות מעשית לשים את כליו בבתי האנשים, ושלא יוכלו למחות על כך, שכן כפי שראינו הוא כתב: "שהאדון יכול להניח כלים בבתי אנשיו ואין מוחה בידו ואין זה שלא כדין". ובימינו נראה שבסתמא דמילתא אנשים לא יסכימו שיכניסו את כלי הצבא לבתיהם מעבר לשעת מלחמה, ולכן גם הריב"ש היה מודה שאין אפשרות לשכור משר הבטחון. אמנם לגבי בתי מגורים שכולם שומרי תורה ומצוות, נראה שתועיל השכירות לעניין זה שיוכלו לטלטל מהבניין שלהם לרחובות, על פי מה שראינו לעיל מדברי הרשב"א והריב"ש שהשכירות מועילה לעניין מבואות העיר²⁰. אבל בתי מגורים שדרים שם גויים או מחללי שבת בפרהסיא, לא יותרו, כיון שלהם יש בעיה לטלטל אפילו בתוך בניין המגורים עצמו, כיון שרואים את בניין המגורים כחצר המשותפת לכל דבר ועניין, ויצטרכו לשכור את רשותם של אותם דיירים.

גם שכירות מגורמים אחרים נראה שלא תועיל

ישנם מקומות שנוהגים לשכור את הבתים מגורמים אחרים²¹. יש הנוהגים לשכור משר האוצר, כיון שעל פי חוק הקרקעות יכול שר האוצר להפקיע את רשותו של אדם מסויים לצרכים מסויימים²². ויש הנוהגים לשכור מהשר לביטחון פנים או ממפקד המשטרה המקומית באותה עיר, שכן למשטרה יש זכות להכנס לבתים פרטיים על מנת לערוך חיפושים וכדומה. אמנם נראה שקשה לסמוך על כך. לעניין שר האוצר, בחוק הקרקעות אמנם כתוב שיש לו אפשרות להפקיע בעלות על קרקע מסויימת, והוא יכול להכריח אדם לצאת מקרקע זו, אבל זאת בתמורה לתשלום הוגן שיקבל אותו אדם, ועובדה זו מראה לכאורה שקרקע זו שייכת לאותו אדם לכל דבר ועניין. וכן גם

20. וכן פסק גם הב"ח (שם).

21. על פי מה שהוברר לי מהרב קצנבלוגן שליט"א (מומחה לעירובין) והרב יעקב אריאל שליט"א.

22. בחוק הנ"ל מפורטים הצרכים שלשמן יכול שר האוצר לעשות זאת.

לגבי השר לביטחון פנים או מפקד המשטרה, ברור ששוטר איננו יכול להכנס לשטחו של אדם ללא צו בית משפט²³.

חידוש הבית מאיר להקל בשעת הדחק אם בכל מקרה יגור עם הגוי

הבית יוסף (סי' שפב ד"ה כתב בשבלי הלקט) מביא שרב יהודאי גאון כתב בתשובה שיהודים שנמצאים בספינה עם גויים אינם צריכים לשכור רשותם בשביל לטלטל בספינה. וכתב על זה הבית יוסף דודאי מיירי כשאין בספינה בתים מיוחדים, אבל אם יש, ודאי שצריכים לשכור מהגוי ואחר כך לערב. והקשה עליו הבית מאיר²⁴ (שם סעיף כ), שבמציאות כזו לא היה צריך רב יהודאי גאון להישאל ולא להשיב, כי ודאי שאין צריך לשכור מהגוי, ולא עוד אלא אף יתכן שלא יצטרכו לערב ביניהם.

והסביר הבית מאיר את דברי רב יהודאי גאון על פי המובא ברא"ש (פרק הדר סי' כא) ובתוספות (ערובין עד ע"ב ד"ה מבוי) בשם ר"י. שבגמרא (שם) כתוב: "אמר רב יהודה אמר רב מבוי שצידו אחד גוי וצידו אחד ישראל אין מערבין אותו דרך חלונות להתיר דרך פתחים למבוי", ע"כ. ואמר ר"י שדווקא דרך חלונות אין מערבין, אבל אם היו בין בתיהם פתחים מותר. ובטעם הדבר כתבו הרא"ש והתוס' וז"ל: "דדוקא נקט חלונות משום דכי לא מיערבי בהדי הדדי מירתת ישראל ולא דייר בהדי נכרי וכי מערבי אהדדי לא מירתת. אבל דרך פתחים כיון דאפילו אם לא מערבין שכיח דדייר ולא מירתת, דכיון שיש פתח ביניהם נראה לו כאילו דרין עמו בבית, ושרי לערב בהדיה, כיון דבלאו עירוב נמי שכיח דדייר", עכ"ל. ועל פי זה כתב הבית מאיר וז"ל: "דעד כאן לא קאסרי חכמים לערב במקום גוי בלא שכירות אלא במקום דשייך שאז קשה עליו ויצא, משא"כ היכא דמ"מ שכיח דדייר, כמו בספינה דודאי אין לו בחירה לברור בספינה שרב החובל וכל ההולכים בה ישראלים, ואף אם נאסר לו לערב בלא שכירות מ"מ ודאי בעל כורחיה ודאי שכיח דדייר, לא אסרי, ולא הצריכו שכירות אלא שישראלים יערבו", עכ"ל.

ועפ"ז כתב הבית מאיר וז"ל: "ואילו כן ודאי עתה במדינתנו כמו מדינת מלך פרייסין, שגזירת מלך הוא שלא ידורו ישראל במבוי בפני עצמו, אשר ממש לא

23. אמנם אלו שסומכים על כך, בנו את יסוד היתרם על פי דברי הב"י, שגם כאשר ישנה אפשרות תאורטית להשתמש בשטחו של השני, אפשר לשכור ממנו. אך כבר התבאר לעיל (בהקשר לשר הביטחון) שקשה לסמוך על כך.

24. הרב מאיר בן יהודה לייב פוזנר.

מתקיימה כלל תקנת חכמים, ועם כל האסורים ע"כ שכיח דדייר ישראל עם הגויים במבוי ובחצירות ובבתים, היה אפשר לומר דהוי כמו ספינה ומותר לערב בלא שכירות", עכ"ל. אמנם בהמשך דבריו כתב שאפשר לסמוך על כך רק בשעת הדחק שאין אפשרות לשכור את הרשות מהגוי או משכירו ולקיטו, כיון שמסתימת הפוסקים נראה שלא חלקו, ונראה שצריך תמיד לשכור את רשות הגוי, וגם שיש לומר שטעמם של הגאונים הוא מפני שספינה הוי מילתא דלא שכיחא ולא גזרו בה רבנן, ומ"מ יש לסמוך על שיטת התוס' והרא"ש הנ"ל. וכתב עפ"ז שבמקום שאי אפשר לשכור, עדיף לערב בלא שכירות, מאשר לא לערב כלל, ולאסור הטלטול. מפני שקרוב לודאי שההמון יטלטל גם בלא עירוב.

נראה שאי אפשר לסמוך על דבריו

אמנם נראה שלא זו הייתה כוונת הגמרא, וממילא גם לא כוונת התוס' והרא"ש. הגמרא דנה דוקא במקרה המסוים של ישראל שדר לבדו במבוי עם גוי ובתי ישראלים אחרים פתוחים לביתו, ורב חידש שבמקרה זה אסור לאותם ישראלים לערב עמו, כדי לגרום לו לפחד לגור עם הגוי. ואיסור זה אינו תלוי בשכירת הרשות מהגוי (כמו שהבין הבית מאיר, שזהו איסור "לערב במקום גוי בלא שכירות"), אלא זהו איסור מיוחד במקרה המסוים הנ"ל. וחידש ר"י שהאיסור לערב עימו הוא רק בחלונות, אבל לא בפתחים, כיון שאין טעם לגזור בכי האי גוונא, כיון שגם בלא העירוב אינו פוחד לגור שם. התוס' והרא"ש לא דנו בשאלה כיצד נעשה העירוב הזה בפועל, ומסתבר שהוא יעשה באופן רגיל, וממילא אותם דיירים יצטרכו לשכור את רשותו של הגוי²⁵.

25. ויער"ש בתוס' לעיל מיניה, שדנו להדיא בשאלה האם צריכים לשכור את רשותו של הגוי במקרה המסוים הזה. ומוכח מדיון זה שבאופן עקרוני כאשר יש אפשרות לערב ביניהם יש צורך בשכירת רשותו של הגוי, ודלא כהבית מאיר.